

RODINA A DOMÁCNOST V 16.–20. STOLETÍ

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
NAKLADATELSTVÍ KAROLINUM
2010

Klasifikace knihy	
1. vydání	1. vydání
2. vydání	2. vydání
3. vydání	3. vydání

jednotlivých členů v dobové literatuře. Navíc je české bádání o rodině značně roztržité, je vlastně jen dílčí součástí jiných vědeckých projektů a rodina nikde není zkoumána systematicky. Napsání českých dějin rodiny, které by bylo možno bez uzardění položit vedle analogických syntéz francouzských, anglických nebo německých, tedy zřejmě ještě zdaleka není na obzoru dne.

Pro vznik podobné kvalitní monografie jsou jistě důležité dílčí tematicky pestré studie, které by byly schopné zaplnit mezery v našem dosavadním poznání. Neméně významná je ovšem i oborová a mezioborová diskuze o tomto tématu. Oba tyto přístupy se podařilo skloubit ve výzkumném záměru MŠMT ČR MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jenž od roku 2005 probíhá na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Zatímco prvotní výzkum a publikování jeho výsledků představuje dlouhodobější úkol, podařilo se během krátké doby realizovat již dvě setkání, na nichž si zájemci o rodinu mohli vyměnit své názory a zkušenosti. První z nich se konalo na půdě FF UK v říjnu 2005 a dalo vzniknout sborníku *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*.¹ Velký ohlas tohoto setkání nás vedl k myšlence uspořádat seminář, jenž by nebyl tolik tematicky vyhraněn, nýbrž zabýval by se nejrůznějšími problémy, které s sebou přináší studium rodiny a domácnosti.

Publikace, kterou držíte v ruce, je tak z velké části výsledkem semináře, který se pod názvem *Rodina a domácnost v 16.–20. století* konal na FF UK dne 9. listopadu 2007. Toto druhé setkání bylo nejen tematicky pestřejší, přineslo i cenné konfrontace s výsledky zahraničních výzkumů, které na něm přednesli zahraniční hosté (bližší informace podává zpráva, která je zařazena na závěr tohoto sborníku). Tento seminář nesloužil jen k prezentaci již hotových badatelských výstupů, někteří autoři se se svými kolegy podělili o zkušenosti z právě probíhajícího výzkumu. Z tohoto důvodu nejsou do sborníku zařazeny všechny příspěvky, které na semináři zazněly. Naopak jsme považovali za vhodné sborník doplnit i studii Věry Hruškové a Martina Jemelky, které sice nebyly na semináři předneseny, nicméně zde prezentovanou tematiku velmi vhodně doplňují. Vznikl tak soubor prací, v němž jsou konfrontovány výsledky, jichž bylo dosaženo na různých pracovištích při studiu rodiny. Dějiny rodiny jsme se přitom snažili prezentovat v nejširších souvislostech a orientovali jsme se na problematiku, která až dosud u nás nebyla předmětem intenzivnějšího studia, ale má pro pochopení funkce a fungování rodiny v minulosti nepřehlédnutelný význam. Věříme, že naše publikace jako celek může poskytnout jistou inspiraci pro orientaci a zintenzivnění dalšího bádání o dějinách rodiny u nás.

E. M. – A. V.

¹ EDUARD MAUR – JOSEF GRULICH (edd.), *Dějiny migrací v českých zemích v novověku*, HD 30 – suplement, Praha 2006.

DĚJINY RODINY V ČESKÉ HISTORIOGRAFII*

EDUARD MAUR

V české historiografii má studium dějin rodiny starou tradici, sahající do druhé poloviny 19. století.¹ Zpočátku byl historicky orientovaný zájem o rodinu příznačný především pro dvě odvětví historické vědy. Jedním byly nově konstituované kulturní dějiny lamprechtovského ražení, druhým právní dějiny. Bádání v oblasti kulturních dějin se přitom výrazně překrývalo s bádáním etnografickým (v tehdejšímu pojmosloví národopisným), které se sice soustřeďovalo na relikty tradiční společnosti přežívající do současnosti, ale zároveň se také snažilo hledat kořeny těchto reliktvů v minulosti. Komplexně pojaté dějiny rodiny však zůstávaly dlouho stranou zájmu českých historiků a vlastně se plně neprosadily jako speciální obor dodnes.

V rámci kulturních dějin z konce 19. a počátku 20. století připadlo rozhodující místo při studiu rodiny *Zikmundu Wintrovi*. Z jeho rozsáhlého díla je nutno zmínit hlavně dvoudílnou monografii *Kulturní obraz českých měst (1890–1892)*, zaměřenou především na 16. století, a sborník jeho starších studií *Z rodiny a domácnosti staročeské (1912)*.² Wintrovy práce se opírají o neuvěřitelně důkladnou heuristiku, orientovanou ovšem jen k městskému prostředí, zejména k prostředí královských měst. Představují i pro dnešního historika nevyčerpatelný zdroj dílčích informací. Ty se sice autorovi

* Tato studie je součástí řešení výzkumného záměru MŠMT ČR MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, jehož nositelkou je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

¹ Srovnej následující dílčí přehledy JAN HORSKÝ – EDUARD MAUR, *Die Familie, Familienstrukturen und Typologie der Familien in der böhmischen Historiographie*, HD 17, 1993, s. 7–35; JAN HORSKÝ, *Studium historického utváření rodiny v 16. až 18. století*, *Demografie* 38, 1996, s. 165–172; TYŽ, *Studium rodinných struktur v raném novověku v českém prostředí (Přehled bádání za uplynulých 10 let)*, in: ANTOINETE MARÈS – PAVLA HORSKÁ (edd.), *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*, Praha 2001 (CAHIERS DU CEFRES 21), s. 33–52; LUDMILA FIALOVÁ, *Využití výsledků českého historicko-demografického výzkumu pro dějiny rodiny*, tamtéž, s. 85–107; JOSEF GRULICH, *Historická demografie a dějiny rodiny v Evropě a v České republice po roce 1950*, HD 26, 2002, s. 123–146; PAVLA HORSKÁ, *Archivní bádání o rodině v českých zemích mezi historickou demografií a historickou sociologií*, in: ALENA PAZDEROVÁ (ed.), *Pocta Elišce Čaňové. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2003, s. 65–80. V souvislosti s dějinami žen přináší cenné bibliografické údaje k dějinám rodiny i ALICE VELKOVÁ, *Venkovské ženy 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, historické antropologie a dějin každodennosti*, in: KATEŘINA ČADKOVÁ – MILENA LENDEROVÁ – JANA STRÁNKOVÁ (edd.), *Dějiny žen aneb Evropská žena od středověku do 20. století v zajištění historiografie*, Pardubice 2006, s. 125–144.

² ZIKMUND WINTER, *Kulturní obraz českých měst*, I–II, Praha 1890, 1892; TYŽ, *Z rodiny a domácnosti staročeské*, Praha 1912.

nepodařilo utřídit na základě nějaké hlubší teoretické rozvahy a vyvodit z nich obecnější závěry, pro další výzkum dějin rodiny nicméně zůstávají nepostradatelnou faktografickou základnou. Materiál sebraný Zikmundem Wintrem doplňují zaměřením k venkovskému obyvatelstvu některé ze studií dalšího kulturního historika – *Čeňka Zíbrta*. Otázky rodiny a domácnosti ovšem u něho nehrály tak významnou úlohu, a pokud o nich psal, pak spíše jen o dílčích problémech, například o problematice čeledi.

Právní historie českých zemí se soustředila především k rodinnému majetkovému právu a později i k otázce sňatkového konsenzu. Na rozdíl od kulturní historie, orientované nejvíce k městskému prostředí, se právní historie věnovala přednostně zemskému právu, tedy rodinnému majetkovému právu šlechty. Nejvýznamnějším představitelem tohoto směru bádání se stal se svými monografiemi *Majetkové právo manželské* podle českého práva zemského a *Poručenství nad sirotky v právu českém* Jan Kapras,³ který ve svých monografiích navazoval zejména na starší práce *Jana Erazima Wocela* a *Karla Kadlece*.⁴ Pokud jde o studium rodinného práva poddanského obyvatelstva, dlouho bylo reprezentováno jen několika drobnými pracemi regionálních historiků, především *Antonína Tomíčka*. Jedinou výjimku tvořil problém výměnku, kolem roku 1900 stále velmi aktuální. Věnoval mu rozsáhlou práci *Cyril Horáček*,⁵ na niž pak navázali několika drobnými studii další autoři.⁶ Zásadní zlom ale přinesla teprve monografie *Vladimíra Procházky* *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16.–17. století* (1963). Autor v ní na základě systematického studia právních norem i zápisů pozemkových knih zrekonstruoval právní praxi v Čechách, pokud jde o vztah poddaných k jejich usedlostem, rozsah jejich oprávnění i jejich omezení ze strany vrchnosti, dědické nároky jednotlivých dětí, hmotné zajištění odstupujících hospodářů, otázky věna a obvěnění. Jeho výklad přitom vycházel z důkladné znalosti poddanského práva v jiných evropských zemích, do jehož rámce autor český vývoj zasadil. Procházkova práce byla ve své době i v evropském měřítku zcela mimořádným vědeckým výkonem a dodnes zůstává – přes určitou statičnost pohledu – východiskem všech dalších výzkumů zaměřených na otázky, které nastolila.⁷ Naproti tomu systematický vývoj problematiky rodiny v rámci městského práva je stále piem desideriem českých historiků a cenné dílčí studie nemohou tento nedostatek nahradit.⁸

Důležitou součástí diskurzu české právní historie tvořila od poloviny 19. století debata o existenci a přežívání zádruchy v českých zemích; stopy zádruchové teorie lze

spatřovat v dějinách rodiny, zejména v pracích etnografů, dodnes.⁹ V návaznosti na starší práce *Hermenegilda Jirečka* a *Jana Erazima Wocela* zformuloval *Karel Kadlec* r. 1898 výklad zádruchy jako společenství společně hospodařících osob s voleným přednostou, později byla chápána i širě jako jakékoli majetkové společenství. Jako samozřejmost přitom bylo bráno, že existující jihoslovanská (srbská) zádruha je reliktem původní slovanské sociální a právní organizace rodiny a její analogie byla dokládána i ve značně torzovitých pramenech českého raného středověku. Historici školy *Golloy* podrobili zejména pod vlivem názorů *Alfonse Dopsche* toto pojetí kritice, avšak pouze jediný z nich – *Bedřich Mendl* – dospěl k úplnému zpochybnění existence zádruchy v našich zemích. Nedostatkem Kadlecova pojetí byl zejména fakt, že autor odvozoval existenci rolnické zádruchy ve středověku i raném novověku od existence šlechtického nedílu, ač šlo o dva instituty zcela odlišného původu, charakteru a účelu. Jasno do celé věci, alespoň pro raný novověk, vnesla teprve zmíněná práce *V. Procházky*, jejíž autor doložil, že společná držba poddanské usedlosti několika příbuznými manželskými páry byla v Čechách 16.–17. století vždy jen dočasným a nepříliš častým řešením, trvajícím zpravidla pouze krátce po úmrtí hospodáře. Zdá se ovšem, že ve východních, okrajových oblastech českého státu byla běžnější a měla trvalejší charakter, a to až do nedávné doby.¹⁰

Diskuse o zádruze byla jen jednou ze složek širších debat o českém agrárním vývoji v minulosti, které probíhaly na přelomu 19. a 20. století. Vzhledem k perspektivám dalšího vývoje agrární historiografie bylo důležité zejména stanovisko, se kterým vystoupil roku 1901 *Josef Pekař*. Přední český historik se tehdy pozastavil nad skutečností, že pravěkému a raně středověkému agrárnímu vývoji je českými historiky věnována tím větší pozornost, čím méně pro jeho poznání máme pramenů. Současně upozornil na nesmírné bohatství archivů pro agrární dějiny 13.–18. století, které jsou dosud studovány jen velmi nedostatečně, ač by umožnily dosáhnout bezpečných a jistě velmi poučných výsledků, které by znamenaly mnoho i pro poznání starší doby.¹¹ Sám tímto směrem vykročil druhým dílem své *Knihy o Kosti* (1911) a skutečně dosáhl toho, že těžiště agrárního dějepisectví se přeneslo do raného novověku, ovšem pokud jde o rolnickou rodinu a domácnost, zůstávala jeho výzva i nadále dlouho neoslyšena, ačkoliv právě bohatství českých pramenů (katastry, pozemkové knihy, soupisy obyvatelstva) vytváří pro studium rolnické rodiny v raném novověku mimořádné příznivé podmínky. Skutečný zlom přinesla vlastně až výše citovaná *Procházkova* práce.

Jiným tématem, jemuž věnovala česká právní historiografie pozornost, byl vrchnostenský a později politický konsens k manželství, tedy téma úzce souvisící s utužováním poddanství v raném novověku. Základní rozpravu k němu, shrnující starší literaturu, publikoval roku 1960 *Jiří Klabouch*. Cenné bylo zejména jeho zjištění, že zrušení

³ JAN KAPRAS, *Majetkové právo manželské podle českého práva zemského*, Praha 1908; Týž, *Poručenství nad sirotky v právu českém*, Praha 1904. Srovnej i ANDĚLA KOZÁKOVÁ, *Právní postavení ženy v českém právu zemském*, Praha 1926. Srovnej i kritické poznámky k některým názorům této literatury, s nimiž přichází BOŽENA KOPÍČKOVÁ, *Žena evropského středověku v zajetí své doby (Několik úvah s důrazem na česko-moravské prostředí)*, in: MILENA LENDEROVÁ A KOLEKTIV, *Eva nejen v ráji. Žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002, s. 33.

⁴ JAN ERAZIM WOCEL, *O staročeském dědickém právu*, Praha 1861; KAREL KADLEC, *Rodinný nedíl čili zádruha v právu slovanském*, Praha 1898.

⁵ CYRIL HORÁČEK, *Výminek*, Praha 1900. Práce je zaměřena především k současnosti, ale vyznačuje se širokým historickým záběrem.

⁶ JAN KOUPAL, *Selský grunt a výměnek*, ČL 30, 1921, s. 241–247; JAROMÍR SEDLÁČEK, *Práva výměnku v dějinném vývoji*, *Věstník Československého zemědělského muzea* 19, 1942, s. 101–104.

⁷ VLADIMÍR PROCHÁZKA, *Česká poddanská nemovitost v pozemkových knihách 16.–17. století*, Praha 1963.

⁸ ANTONÍN HAAS, *Omezení odúmrtí a vdovská třetina v starém českém právu městském*, PHS, 17, 1973, s. 199–218.

⁹ Celou diskusi shrnul nejdříve JOSEF PEKAŘ, *Ke sporu o zádruhu staroslovanskou*, ČČH 6, 1900, s. 243–267 a později znovu JAN HORSKÝ, *Ältere Diskussion über die Zadruga und die Familienbesitzgemeinschaft in Böhmen und das heutige Studium der Familienstrukturen und -typen*, HD 17, 1993, s. 37–51.

¹⁰ KAREL FOJTIK, *Společnost a rodina na moravském Valašsku v druhé polovině 17. století*, *Československá etnografie* 10, 1962, s. 1–26; JIŘÍ LANGER, *Forma rodiny mezi dvěma typy domácnosti předindustriální společnosti v západních Karpatech*, HD 16, 1992, s. 87–95. Srovnej i SOŇA ŠVECŮVÁ, *Dva typy tradiční rolnické rodiny v Československu*, ČL 76, 1989, s. 210–222.

¹¹ JOSEF PEKAŘ, *K českým dějinám agrárním ve středověku*, ČČH 7, 1901, s. 326–363.

nevolnictví roku 1781 neznamenalo žádnou zásadní změnu, neboť povinný vrchnostenský konsenz k manželství byl záhy nahrazen konsenzem politických a vojenských úřadů.¹² Klabouch však zůstával v rovině práva a ponechával stranou otázku, jaký praktický význam institut konsenzu pro poddané měl. Konkrétní praxe při jeho udělení se stala později námětem několika lokálních studií,¹³ ovšem plně objasněna dosud není, zejména pokud jde o počátky udělování povinného vrchnostenského povolení sňatku a rozdílnou praxi jednotlivých vrchností. Právní historik Klabouch se také ujal úkolu zpracovat první český přehled dějin rodiny, a to ve světovém měřítku.¹⁴ Přehled vyšel roku 1962, měl výrazně popularizační charakter, akcentoval zejména právní stránku manželství, zatímco některé důležité otázky víceméně pomíjel (např. ekonomickou nebo socializační funkci rodiny). Dnes již bohužel v mnohém zastaral, aniž by však jej nahradila nějaká vhodná (alespoň překladová) novější práce.

Velmi mnoho udělala pro studium rodiny v minulosti česká regionální historiografie a etnografie. Ze starších prací je možno jmenovat například studie litomyšlského regionálního historika Antonína Tomíčka. Ten jako jeden z prvních našich historiků obrátil pozornost k dědickému právu poddaných a k pozemkovým knihám, které toto právo zajišťovaly, ale např. i k selským pamětem a jejich využití pro poznání dělby práce mezi mužem a ženou v rolnické rodině.¹⁵ Pozornost regionálních historiků upoutala záhy i instituce výměnku jako forma zajištění „přestárlých“ členů rolnické rodiny.¹⁶ Z prací německých regionálních historiků by bylo možno připomenout například studie historika Šumavy Josefa Blaua, v jehož pracích najdeme zajímavé postřehy o vztahu čeledi a zejména podruhů vůči rolnické domácnosti.¹⁷ Tyto studie však měly vždy jen dílčí charakter, zkoumané jevy – např. u Blaua – v nich nebyly mnohdy jasně časově zařazeny a nikdo se nepokusil o shrnutí jejich výsledků a o jejich začlenění do širšího kontextu vývoje rolnické rodiny.

V sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století se namísto právních historiků věnovali výzkumu tradiční venkovské rodiny v minulosti především etnografové, přesněji řečeno hlavně etnografky Jarmila Štastná, Jiřina Svobodová a Iva Heroldová,¹⁸ které se soustředily na prameny z druhé poloviny 19. století, vzácněji i starší. Z jejich kolegů

pak tutéž problematiku, a to i hlouběji do minulosti, sledovali zejména Karel Fojtík a Jiří Langer.¹⁹ Intenzivní studium rodiny ze strany našich etnografů, orientované výrazně historicky, bylo vlastně jistou analogií právě v té době se konstitujících západoevropských dějin rodiny, reagujících na pocit krize soudobé rodiny. Zaměřovalo se i na shodné problémy jako ony, ovšem k nějakému vzájemnému konfliktu mezi oběma proudy bádání dlouho nedocházelo.

V regionálně zaměřených pracích našich etnografů byla řešena především otázka struktury venkovské rodiny včetně rodiny v oblastech zasažených procesem protoindustrializace. Aniž by se autoři a autorky výslovně vyjadřovali k soudobé diskusi historiků rodiny, podmíněné vystoupením Johna Hajnala z roku 1965,²⁰ směřovaly i jejich výzkumy k otázce rozšíření jednoduché či komplexní rodiny. Druhý typ, tradičně jimi označovaný jako velkorodina, se nakonec ukázal mít větší význam jen na moravsko-slovenském pomezí. O shrnutí dílčích výsledků svých kolegů se pokusila Soňa Švecová, která ukázala zejména na zásadní rozdíl rodiny a rodinné domácnosti v českých zemích a na Slovensku, úzce související se zásadně odlišným typem právního vztahu k půdě na západ a na východ od moravsko-slovenské hranice.²¹ V rámci studie rodiny bylo našimi etnografy upozorněno i na problémy vyplývající z nejednoznačného dobového vymezení kategorie podruhů a z časového posunu jejího obsahu. Dalšími otázkami, které se těšily jejich pozornosti, byly dělba práce v tradiční rodině, postavení čeledi v rolnické domácnosti nebo otázka výměnku.²² V rámci mnohostranného výzkumu života dělnictva v minulosti byly našimi etnografy a s nimi spolupracujícími historiky zkoumány i problémy dějin dělnické rodiny.²³ Jejich výzkum pokračoval i v devadesátých letech v podnětných pracích Věry Hruškové, analyzujících fungování rodiny v příměstské vesnici ve 2. polovině 19. století, zasažené procesem

¹² JIŘÍ KLABOUCH, *Politický konsens k manželství v Čechách*, Praha 1960. Srovnej též JOSEF TUREČEK, *Manželský patent Josefa II.*, in: *Miscellanea historico-iuridica*, Praha 1940, s. 278–291. K problematice 19. a 20. století směřovaly práce JIŘÍHO KLABOUCHE: *Zvláštní manželské právo osob židovského vyznání*, PHS 5, 1959, s. 175–210; Týž, *Manželské právo vojenských osob v právu kapitalistické společnosti*, PHS 6, 1960, s. 67–93.

¹³ EDUARD MAUR, *K demografickým aspektům tzv. druhého nevolnictví*, HD 8, 1983, s. 7–43; BLANKA ŠTERBOVÁ, *Vývoj sňatečnosti v lokalitě Novosedly nad Nežárkou v letech 1686–1910*, HD 11, 1987, s. 97–149; TAŽ, *Sňatečnost a sňatková migrace ve farnosti Střelské Hoštice v letech 1645–1980*, JSH 58, 1989, s. 125–136.

¹⁴ JIŘÍ KLABOUCH, *Manželství a rodina v minulosti*, Praha 1962.

¹⁵ ANTONÍN TOMÍČEK, *O starém selském hospodářství; Selský statek na Lezníku u Litomyšle od roku 1701*, ČDV 10, 1923, s. 51–57; Týž, *Něco o postupu selských gruntů*, ČSPS 12, 1904, s. 24.

¹⁶ ČENĚK FLORIÁN, *O výměnku na panství chrudimském r. 1700*, ČDV 10, 1923, s. 109–112.

¹⁷ JOSEF BLAU, *Geschichte der deutschen Siedlungen im Chodenwalde*, Pilsen 1937, s. 218–225.

¹⁸ Viz zejména JARMILA ŠTASTNÁ, *Změny ve způsobu života tkalců na Náchodsku a proces industrializace (se zřetelem k rodinnému životu)*, Národopisná knižnice 2, Praha 1970; JIŘINA SVOBODOVÁ, *Česká vesnice, strojopis kandidátské disertace FF UK v Praze*, Praha 1974; IVA HEROLDOVÁ, *Vesnická poddanská rodina v Čechách před vydáním patentu o zrušení nevolnictví a po něm*, ČL 68, 1981, s. 156–168; TAŽ, *Proměny poddanské rodiny rodinné obřadnosti v Čechách na přechodu od feudalismu ke kapitalismu*, in: *Lid a lidová kultura národního obrození*, Praha – Roztoky u Prahy 1983, s. 37–48.

¹⁹ KAREL FOJTIK, *Společnost a rodina na moravském Valašsku v druhé polovině 17. století*, Československá etnografie 10, 1962, s. 1–26; JIŘÍ LANGER, *Zvláštnosti a proměny residenční jednotky na Valašsku*, in: *Lidová stavební kultura v československých Karpatech a přilehlých územích*, Brno 1981, s. 193–211. Fojtík se již dříve pokusil podat syntetický obraz tradiční rodiny in: *Československá vlastivěda, III. Lidová kultura*, Praha 1968, s. 218–231. Viz i ANTONÍN ROBEK, *K některým otázkám rodinného vývoje v Noutonicích u Prahy v 90. letech minulého století*, in: *Vesnice I (Národopisná knižnice 7)*, Praha ÚEF ČSAV 1973, s. 190–238, 254–258. Z dalších prací viz např. ANTONÍN ROBEK, *K problematice uzavírání sňatku na základě farního materiálu z Ořechu (Praha-západ) z roku 1820*, ČL 64, 1977, s. 108–110.

²⁰ JOHN HAJNAL, *European Marriage Patterns in Perspective*, in: DAVID V. GLASS – DAVID E. C. EVERSLEY (edd.), *Population in History*, London 1965, s. 101–143.

²¹ SOŇA ŠVECOVÁ, *Slovenská a česká rodina*, ČL 73, 1986, s. 203–205; TAŽ, *Dva typy*. S. Švecová a J. Langer jako jediní etnografové reflektovali výše zmíněné Hajnalovy podněty k teritoriální typologizaci evropské rodiny.

²² K výměnku srovnej JARMILA ŠTASTNÁ, *Výměnek a postavení výměnkářů v západním Podkrkonoší*, ČL 58, 1971, s. 283–290; JARMILA ŠTASTNÁ, *Podkrkonošíti hospodáři a výměnkáři*, in: *Člověk kultura v Krkonoších a krkonošském podhůří II*, Zpravodaj koordinované sítě vědeckých informací pro etnografii a folkloristiku 1985; MILADA ŠULCOVÁ, *Příspěvek ke studiu života výměnkářů (Výsledky dotazníkového výzkumu)*, ČL 61, 1974, s. 97–99. Viz i některé studie J. Langra, jejichž přínos autor později shrnul v publikaci JIŘÍ LANGER, *Co mohou prozradit lidové stavby*, Rožnov pod Radhoštěm 1997. Viz též jlg [= Jiří Langer], *Výměnek*, in: *Lidová kultura*, Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska, sv. 3, Praha 2007, s. 1165–1166.

²³ Např. JIŘINA SVOBODOVÁ, *Dělnická rodina v struktuře sídelní jednotky*, Etnografie dělnictva 8, Praha 1977 (Národopisná knižnice 18), s. 59–66; TAŽ, *Rodina a rodinný život pražského dělnictva*, in: MIRIAM MORAVCOVÁ – ANTONÍN ROBEK – JARMILA ŠTASTNÁ (edd.), *Stará dělnická Praha. Život a kultura pražských dělníků 1848–1939*, Praha 1981; JAN HAVRÁNEK, *Životní podmínky dělnických rodin roku 1900 ve světle demografické statistiky*, Etnografie dělnictva 9 (Národopisná knižnice 19), Praha, ÚEF ČSAV 1977, s. 55–124; Týž, *Životní podmínky pražských dělnických rodin ve světle demografické statistiky*, Etnografie dělnictva 8 (Národopisná knižnice 18), Praha, ÚEF ČSAV 1977, s. 67–68.

industrializace,²⁴ naproti tomu etnografický výzkum tradiční vesnické společnosti po roce 1989 ustal a do diskusí o rodinné problematice, které se rozvinuly v 90. letech mezi historiky, zasáhl již jen Jiří Langer, který znovu upozornil na specifické rysy východomoravské rodiny na slovenském pomezí.²⁵

Jakmile se po roce 1989 otevřely možnosti širší spolupráce při studiu dějin rodiny, vstupovala československá historiografie na toto pole v poněkud nevyvážené situaci. Na jedné straně měla k dispozici poměrně slušnou zásobu faktografie z předchozích výzkumů kulturních historiků i etnografů, ale i genealogů,²⁶ možná bohatší než historici rodiny v jiných zemích, na straně druhé však byla do té doby z velké části izolována od podnětů novějšího zahraničního bádání a neovládala jeho diskurs. Nelze ovšem říci, že tato izolace byla totální. Například ve studiích Pavly Horské byly zprostředkovány cenné podněty francouzské historiografie,²⁷ podobně mohl čtenář najít základní poučení o *Laslettových* výzkumech typologie evropské rodiny v mých skriptech *Základy historické demografie* z roku 1976,²⁸ stejně jako upozornění na problémy, které při konkrétním výzkumu přináší snaha aplikovat tuto typologii na české prameny.²⁹ Nicméně širší autorskou základnu, zejména pak zájem mladých badatelů, získalo studium dějin rodiny až po roce 1989. Hned na počátku devadesátých let k tomu přispělo několik okolností. Vedle možností vycestovat do zahraničních knihoven a skutečnosti, že roku 1992 začala být vydávána edice *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651*, který nabízel takovému studiu mimořádnou příležitost, zvýšily zájem o dějiny rodiny a jejich moderní metodické postupy zejména dvě významné události organizačně-institucionální. Především to byla diskuse u kulatého stolu, kterou v rámci pražského mezinárodního kongresu Odkaz J. A. Komenského a výchova člověka pro 21. století uspořádala v Praze 24. března 1992 Komise pro historickou a sociální demografii při Sociologickém ústavu ČSAV. Kolokvium, jehož iniciátorkou byla Pavla Horská a jehož se vedle českých historických demografů účastnili i vynikající francouzští odborníci *Evelyne Sullerotová*, *Antoinette*

²⁴ VĚRA HRUŠKOVÁ, *Vliv změny profese na rodinu příměstské vesnice druhé poloviny 19. století*, HD 17, 1993, s. 201–228; TAŽ, *Uplatňování sociální endogamie v příměstské vesnici ve druhé polovině 19. století*, HD 21, 1997, s. 133–148.

²⁵ JIŘÍ LANGER, *Forma rodiny mezi dvěma typy tradiční domácnosti v Západních Karpatech*, HD 16, 1992, s. 87–95. Srovnej i JIŘÍ LANGER – HELENA BOČKOVÁ, *Dům v Karpatech a přilehlých oblastech balkánských*, Rožnov pod Radhoštěm 1999, s. 65–78.

²⁶ Z prací genealogů bylo možno se opírat zejména o publikované i nepublikované dějiny některých selských rodů. Srovnej např. JAROMÍR PRUSÍK, *Rod Prusíků 1515–1970*, Praha 1970 nebo V. URBÁNEK, *400 let rodu Urbánků na Poděbradsku*, strojopis z r. 1953 v majetku PhDr. Jana Galandauera, jemuž děkuji za laskavé zapůjčení. Cenný materiál přináší i tzv. Sippenbücher, tj. rekonstrukce rodin obývajících jednu ves, které byly publikovány zejména německými historiky z českých zemí. Pro dějiny rodiny přináší cenná fakta zejména HANS H. DONT, *Die Familien von Rochlitz a. d. Iser und Harrachsdorf 1696–1784*, I–II, Bonn 1988, 1991; ANTONÍN B. MÁKA, *Matrika obce Stružince*, Stružinec 1901.

²⁷ PAVLA HORSKÁ, *Vliv počátků samostatné výdělečné činnosti žen na vývoj rodiny*, ČL 70, 1983, s. 223–228; TAŽ, *Vztah rodiny a domácnosti v procesu demografické revoluce ve středoevropské oblasti*, Acta demographica VI/2, Praha 1983, s. 45–56; ELIŠKA ČAŇOVÁ – PAVLA HORSKÁ, *Existuje středoevropský model rodiny pro předstatistické období?*, in: BLANKA FILIPCOVÁ (ed.), *Sňatečnost a rodina*, Praha 1992, s. 90–103; PAVLA HORSKÁ, *K historickému modelu středoevropské rodiny*, Demografie 31, 1989, s. 137–143. Z pozdějších prací viz zejména TAŽ, *Comportement démographique et famille en Europe centrale slave 1650–1900*, in: Mélanges offertes à Jacques Dupâquier, Paris 1992, s. 229–238. TAŽ, *La famille de l'Europe Centrale slave aux XVIIe–XVIIIe siècles*, in: CEZARY KUKLO (ed.), *Les modèles familiaux en Europe aux XVIIe–XVIIIe siècles*, Białystok 1992, s. 57–63; TAŽ, *Rodinná skupina v Československu očima historické demografie*, HD 16, 1992, s. 57–62.

²⁸ EDUARD MAUR, *Základy historické demografie*, Praha 1978¹, 1983², s. 98–100.

²⁹ EDUARD MAUR, *La famille paysanne en Bohême du XVIe au XVIIIe siècles: les sources et les questions*, in: C. KUKLO (ed.), *Les modèles*, s. 65–70.

Fauve-Chamoux a *Jacques Dupâquier*, přineslo řadu cenných podnětů pro další směr bádání.³⁰ V prvních letech je reprezentovala zejména *Eliška Čaňová*, která v té době pracovala na zmíněné edici *Soupisu poddaných podle víry z roku 1651* (název edice je poněkud matoucí, protože jde o soupis všeho, i svobodného obyvatelstva s výjimkou vojska a kléru) a byla i jednou z účastnic kolokvia. Její studie z počátku 90. let se zaměřily na stanovení typologie českých domácností v polovině 17. století na základě soupisů podle víry z několika českých panství³¹ a jejich autorka záhy našla několik následovníků, kteří na její podněty navázali, zároveň ovšem hledali poučení i u jiných autorů.³²

Významným podnětem pro další bádání o rodině bylo i zahájení česko-rakouského výzkumného projektu *Soziale Strukturen in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*, k němuž vzešla iniciativa od předního odborníka na dějiny rodiny, profesora vídeňské univerzity *Michalea Mitterauera*. Projekt započal roku 1992 a probíhal ve dvou fázích. Do roku 1996 jej financovalo rakouské spolkové ministerstvo pro vědu a výzkum, v letech 1997–1999 německá Volkswagen-Stiftung. Zprvu se na něm podíleli jen čeští a rakouští historici, později byl výzkumný tým rozšířen i o odborníky z Německa a Velké Británie.³³ Práce na projektu umožnila rozsáhlou výměnu názorů mezi českými historiky a jejich zahraničními kolegy a umožnila českým autorům seznámit se důkladně se zahraniční literaturou. V rámci projektu vyšlo i několik sborníků, mimo jiné i 17. a 20. číslo *Historické demografie*, věnovaná speciálně příspěvkům českých autorů k otázkám venkovské rodiny v minulosti v raném novověku. Zasluhou projektu byl vzbuzen o otázky dějin rodiny zájem několika mladých českých historiků (*Jan Horský*, *Alice Velková*, *Markéta Seligová*, *Jan Grulich*, *Dana Štefanová*), kteří se jimi začali systematicky zabývat. Současně se otázkám rodiny v Čechách začali věnovat i někteří mladí historici rakouští (*Markus Cerman*, *Hermann Zeitlhofer*). Zejména díky jim se výsledky výzkumu českých historiků dostaly do širšího povědomí zahraniční badatelské obce.³⁴ S lítostí naopak je třeba konstatovat, že po odchodu několika specialistů na otázky rodiny z aktivního vědeckého života v posledních dvou desetiletích prudce opadl zájem o rodinu v minulosti mezi etnografy; s výjimkou Jiřího Langra se jí dnes již nikdo systematicky nevěnuje.

³⁰ Sborník referátů z tohoto kolokvia vyšel v češtině jako 16. číslo *Historické demografie* (Praha 1992). Roku 2000 se konalo v Praze další obdobné kolokvium. Příspěvky z něho jsou vydány in: A. MARĚS – P. HORSKÁ (edd.), *Česko-francouzský dialog o dějinách evropské rodiny*, Praha 2001.

³¹ ELIŠKA ČAŇOVÁ, *Složení domácností v Čechách v roce 1651*, HD 16, 1992, s. 63–66; TAŽ, *Studium historické rodiny*, Demografie 34, 1992, s. 131–136; TAŽ, *Soupis poddaných podle víry a studium historické rodiny*, Archivní časopis 42, 1992, s. 28–34.

³² JAN HORSKÝ, *Příspěvek ke studiu rodinných struktur v Čechách v 16. století (panství Třeboň sonda)*, JSH 62, 1993, s. 50–56; JAN HORSKÝ – MILOŠ SLÁDEK, *Rodinné, sociální a demografické poměry v poddanských vsích na panství Třeboň v letech 1586 a 1651*, HD 17, 1993, s. 71–109; ALICE VELKOVÁ, *Složení obyvatelstva podle věku a rodinného stavu na počátku 19. století. Analýza registru daně z hlavy na panství Štáhlavy u Plzně*, in: ALENA PAZDEROVA (ed.), *Pocta Elišce Čaňové*, Sborník k životnímu jubileu, Praha 2003, s. 150–162; JOSEF GRULICH – HERMANN ZEITLHOFER, *Lebensformen und soziale Muster in Südböhmen im 16. und 17. Jahrhundert*, JSH 66–67, 1997–1998, s. 26–50.

³³ Základní informací o průběhu projektu najde zájemce v příloze ke studii MARKUS CERMAN – EDUARD MAUR, *Proměny vesnických sociálních struktur v Čechách 1650–1750*, ČČH 98, 2000, s. 770–772, kde je i výběrová bibliografie.

³⁴ Viz např. MARKUS CERMAN, *Bohemia after the Thirty Years' War: Some Theses on Population Structure, Marriage and Family*, JFH 19, 1994, č. 2, s. 149–175; TYŽ, *Central Europe and the „European marriage pattern“*, *Marriage patterns and family structure in Central Europe, 16th–19th centuries*, in: JOSEF EHMER – TAMARA K. HARAVEN – RICHARD WALL – MARKUS CERMAN (edd.), *Family history revisited*, Newark 2001, s. 282–307.

Dílčím způsobem napomohl prohloubit poznání historie rodiny v našich zemích i historicko-demografický projekt Přirozená měna obyvatelstva v českých zemích v 17. a 18. století, který probíhal v letech 1996–1998 v návaznosti na starší obdobné projekty jednak ostravských historiků Lumíra Dokoupila a Ludmily Nesládkové, jednak pražské historické demografky Ludmily Fialové, které připadla i rozhodující zásluha na realizaci zmíněného projektu Přirozená měna. Šlo v něm o zpracování rozsáhlého reprezentativního souboru matrik agregativní metodou a shrnutí starších výsledků studia přirozené měny založeného na tzv. rekonstrukci rodin, které studium rodiny obohatilo o kvantitativní údaje z oblasti sňatečnosti a plodnosti vdaných žen.³⁵

Hlavní zájem našich historiků rodiny se od devadesátých let soustředil k rolnické rodině v raném novověku, tedy k rodinným strukturám nejpočetnější skupiny obyvatelstva českých zemí v tomto období. Kromě toho, že zmíněná problematika stála v čele pozornosti zahraničního studia dějin rodiny, k tomu přispěl i fakt, že pro takový směr bádání existují v českých zemích jedinečné podmínky díky bohaté a rozmanité pramenné základně. Výsledky zvýšeného zájmu o dějiny rodiny se v posledních dvou desetiletích projevíly hned v několika směrech. Jedním ze živě sledovaných problémů se stala typologie rodin v českých zemích v raném novověku. Čeští, ale i rakouští autoři navázali na diskuse o Hajnalově modelu dvou evropských rodin a ukázali i na problémy při jeho aplikaci. Řada studií³⁶ i jedna knižní publikace³⁷ přesvědčivě ukázaly, že české země patřily jednoznačně do okruhu západního typu evropské rodiny s převahou jednoduchých rodinných domácností, s relativně vysokým sňatkovým věkem³⁸ a s rozvinutou čelední službou.³⁹ Od „klasické“ rodiny převládající v severozápadní Evropě se odlišují jen o něco nižším sňatkovým věkem, rozdíl je však natolik malý, že rozhodně nelze mluvit o jejich příslušnosti do okruhu „východoevropského“.⁴⁰

³⁵ Výsledkem projektu byla kromě řady dílčích studií rozprava LUMÍR DOKOUPIL – LUDMILA FIALOVÁ – EDUARD MAUR – LUDMILA NESLÁDKOVÁ, *Přirozená měna obyvatelstva českých zemí v 17. a 18. století*, Praha 1999 a monografie LUDMILY NESLÁDKOVÉ *Reprodukce kulturně odlišných skupin obyvatelstva jižní Moravy v novověku na příkladu křesťanů a židů*, Praha 2003 (Acta demographica XIV).

³⁶ Vzhledem k tomu, že úplná bibliografie projektu *Soziale Strukturen* je přístupná na internetu pod heslem http://www.univie.ac.at/Wirtschaftsgeschichte/P_BoeSozialstruktur.html, dále v článku MARKUS CERMAN, *Das Projekt Soziale Strukturen in Böhmen, 16.–19. Jahrhundert*, Prager Wirtschafts- und Sozialhistorische Mitteilungen 5, 1999, s. 185–203 a ve sborníku MARKUS CERMAN – HERMANN ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen in Böhmen in der Frühen Neuzeit*, Wien – München 2002, upouštím od vyčerpávající citace a soustřeďuji se jen na vybrané a novější tituly. Nenovější studie eviduje JOSEF GRULICH, *Populační vývoj a životní cyklus venkovského obyvatelstva na jihu Čech v 16. až 18. století*, České Budějovice 2008. Ze studií vzniklých mimo tento projekt lze uvést např. IVA SEDLÁČKOVÁ, *Struktura obyvatelstva podle rodinného stavu v polovině 17. století ve vybraných panstvích Loketského kraje*, HD 19, 1995, s. 39–57.

³⁷ JAN HORSKÝ – MARKÉTA SELIGOVÁ, *Rodina našich předků*, Praha 1996.

³⁸ K němu viz především L. DOKOUPIL et alii, *Přirozená měna*, s. 76–80. Nejnověji J. GRULICH, *Populační vývoj*, s. 240–253.

³⁹ Srov. zejména EDUARD MAUR, *Das Gesinde in Böhmen in der frühen Neuzeit*, in: ANTOINETTE FAUVECHAMOUX – LUDMILA FIALOVÁ (edd.), *Le phéomène de la domesticité en Europe, XVIe–XXe siècles*, Acta demographica 13, Praha 1997, s. 75–94; TYŽ, *Čeled' a tovaryši v Čechách ve světle soupisu podle vírů z roku 1651*, HD 23, 1999, s. 85–135; TYŽ, *Das Gesinde in Böhmen nach dem Soupis poddaných aus dem Jahre 1651*, in: M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen*, s. 11–125; ALICE VELKOVÁ, *Složení domácnosti a problematika čelední služby na panství Štáhlavy počátkem 19. století*, in: MARIE KOLDINSKÁ – ALICE VELKOVÁ, *Historik zapomenutých dějin*, Sborník příspěvků věnovaných prof. dr. Eduardu Maurovi, Praha 2003, s. 140–161.

⁴⁰ ELIŠKA ČAŇOVÁ, *Population of the Třeboň Dominion (An analysis of the List of subjects of 1586)*, HD 13, 1989, s. 33; JOSEF GRULICH – HERMANN ZEITLHOFER, *Struktura jihočeských venkovských a městských domácností v 16. a 17. století (Příspěvek k sociální každodennosti poddaných v období raného novověku)*, HD 23, 1999, s. 31–84; ELIŠKA ČAŇOVÁ, *Obyvatelstvo panství Manětín v polovině 17. století*, Srov.

Jako zjednodušující se přitom ukázala být známá teze, že protoindustriální výroba umožnila snížení sňatkového věku a tudíž způsobila vyšší plodnost vdaných žen a z ní vyplývající rychlejší populační růst protoindustriálních oblastí.⁴¹ Výsledky výzkumu z některých vysloveně protoindustriálních lokalit (Jablonec nad Nisou, Rokytnice nad Jizerou) sice jakoby potvrzovaly její platnost, avšak v širším než jen lokálním měřítku zřetelný rozdíl mezi protoindustriálními a lokálními oblastmi, pokud jde o věk žen při prvním sňatku, u nás najít nelze,⁴² takže pro rozdíly sňatkového věku bude třeba hledat i jiná vysvětlení, zejména v oblasti různých kulturních vlivů.

Studie českých autorů mimo jiné doložily velmi těsnou spojitost převládajícího typu rodiny, respektive rodinné domácnosti, s panujícím dědickým právem.⁴³ Jako poněkud problematická se ovšem ukázala být možnost jednoznačně vymezit na základě nejrozličnějších soupisů obyvatelstva, rodinné typy, respektive typy rodinných domácností, a to v důsledku nejasného statutu příslušníků početné skupiny obyvatelstva označovaného v pramenech jako podruzi (Inwohner, Innleute, Herbergsleute), kteří mohli, ale nemuseli být příbuznými hospodáře a u nichž není většinou zřejmé, do jaké míry tvořili součást domácnosti hospodáře a do jaké míry vedli samostatnou domácnost. Zajímavé řešení tohoto problému navrhli ve své práci Rodina našich předků Jan Horský a Markéta Seligová. Hlubší poznání problematiky podružské vrstvy (na příkladu šumavské farnosti Kapličky u Vyššího Brodu) také přivedlo Hermanna Zeitlhofera k zásadní kritice starší teorie „železných pout“ sňatku (teorie „ekonomických nik“), dodnes silně rozšířené v německé historiografii rodiny, teorie, která vůbec nepočítala s možností, že sňatek uzavíralo i neosedlé obyvatelstvo nebo že se dědici statku ženili několik let před majetkovým transferem.⁴⁴ K tomu je ovšem třeba dodat, že zmíněnou teorii, vycházející z názorů německého demografa Mackenrotha, v tak vyhraněné podobě čeští historici nikdy nepřijali, protože jim byla složitá problematika podruhů běžně známa již dávno, a mluvili nanejvýš o podmíněnosti sňatku venkovského obyvatelstva zajištěním zdroje obživy, nikoliv převzetím usedlosti, respektive vlastnictvím domu. Ostatně k podobným výsledkům jako dospěl Zeitlhofer, pokud jde např. o sňatky předcházející převzetí used-

návací sonda ze soupisu poddaných podle vírů a berní ruly, in: ALENA PAZDEROVÁ – JAN KAHUDA (edd.), *Naším jubileantám*, Sborník příspěvků k životnímu jubileu Věry Beránkové, prom. hist., PhDr. Dagmar Culkové a PhDr. Marie Liškové, Praha 2000, s. 243–250.

⁴¹ Ke kritice této teze srovnej JÜRGEN SCHLUMBOHM, *Proto-Industrialisierung als forschungsstrategisches Konzept und als Epochenbegriff – eine Zwischenbilanz*, in: MARKUS CERMAN – SHEILAGH O'GILVIE (edd.), *Protoindustrialisierung in Europa, Industrielle Produktion vor dem Fabrikszeitalter*, Wien 1995, s. 24–26.

⁴² L. DOKOUPIL et alii, *Přirozená měna*, s. 107–113.

⁴³ EDUARD MAUR, *Das bäuerliche Erbrecht ud die Erbschaftspraxis in Böhmen im 16.–18. Jahrhundert*, HD 20, 1996, s. 93–118; JOSEF GRULICH, *Dědická praxe na jihu Čech v 17. a 18. století*, Historický obzor 15, 2004, s. 36–45; JOSEF GRULICH, *Poddanská nemovitost a dědické právo na Třeboňsku. Vřesecká rychta v letech 1625–1825*, JSH 65, 1996, s. 34–42; JOSEF GRULICH – ALICE KLÁŠTERSKÁ, *„Týkaje se mé mohovitosti, usmyslel jsem sobě ustanovit...“*, Dějiny a současnost 20, 1998, č. 2, s. 12–15; HERMANN ZEITLHOFER, *Succession in headship and the institution of retirement in early modern Bohemia*, in: DAVID R. GREEN – ALASTAIR OWENS (edd.), *Family Welfare: Gender, Property and Provision Since the Seventeenth Century*, Westport 2004, s. 73–96; ALICE VELKOVÁ, *Der Besitztransfer untertäniger Anwesen in Štáhlavy im 18. und in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, in: M. CERMAN – H. ZEITLHOFER, (edd.), *Soziale Strukturen*, s. 228–239. DANA ŠTEFANOVÁ, *Erbschaftspraxis, Besitztransfer und Handlungsspielräume von Untertanen in der Gutsherrschaft: Die Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1750*, Wien – Stuttgart 2009.

⁴⁴ HERMANN ZEITLHOFER, *Die „eisernen Ketten“ der Heirat. Eine Diskussion des Modells der „ökonomischen Nischen“ am Beispiel der südböhmischen Pfarre Kapličky 1640–1840*, in: CHRISTOPHE DUHAMELLE – JÜRGEN SCHLUMBOHM (edd.), *Eheschließungen im Europa des 18. und 19. Jahrhunderts. Muster und Strategien*, Göttingen 2003, s. 35–61.

losti, došli i další účastníci projektu Soziale Strukturen jako Alice Velková při výzkumu poměrů na panství Štáhlavy u Plzně.⁴⁵ Otevřenou kritiku teorie „železných pout“ na mezinárodním fóru však přenechali svému rakouskému kolegovi.

Z dalších otázek, kterým se historikové rodiny zabývali, lze uvést dále vztah rodinných struktur a reprodukčního chování k ekotypům,⁴⁶ rodinné strategie při uzavírání sňatků,⁴⁷ zajištění starých členů rodiny formou výměnku,⁴⁸ životní a rodinné cykly,⁴⁹ sňatky a sňatkové migrace,⁵⁰ transfer majetku v rodině⁵¹ nebo nemanželské děti.⁵² Poměrně značná pozornost byla věnována i postavení vdov ve vesnické společnosti raného novověku.⁵³ Zajímavé mezinárodní srovnání přinesla britská historička Sheilagh Ogilvie, která upozornila na to, že společenské ovzduší v českých zemích v raném novověku,

⁴⁵ ALICE KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera a sňatkový věk dědiců venkovských usedlostí na Štáhlavsku a jejich sourozenců v 18. a na počátku 19. století*, HD 22, 1998, s. 145–168.

⁴⁶ JAN HORSKÝ – IVA SEDLÁČKOVÁ – MARKĚTA SELIGOVÁ, *Ein einheitliches „altes demographisches Regime“ oder die Bindung eines demographischen Verhaltens zu „Ökotypen“? Betrachtungen über den Erklärungswert des Einwohnerverzeichnisses vom Jahre 1651 für das Studium verschiedener Typen der historischen Familienbildung*, HD 20, 1996, s. 57–91; MARKĚTA SELIGOVÁ, *Die Entwicklung der Familie auf der Herrschaft Děčín in der Mitte des 17. Jahrhunderts unter Berücksichtigung seines Wirtschaftlichen Charakters*, HD 20, 1996, s. 119–175.

⁴⁷ ALICE KLÁŠTERSKÁ, *Výběr partnera*; HERMANN ZEITLHOFER, *Sozialhistorische Aspekte des Heiratsverhaltens in Südböhmen. Die Pfarre Kapličky in der Herrschaft Vyšší Brod*, in: MARKUS CERMAN – ROBERT LUFT (edd.), *Untertanen, Herrschaft und Staat in Böhmen und im „Alten Reich“*, München 2005, s. 257–276.

⁴⁸ JOSEF GRULICH, *Das ländliche Ausgedinge in der Frühen Neuzeit. Ein Beitrag zur Problematik der Wahrnehmung sozialer Kategorien im 17. und 18. Jahrhundert*, in: DANA ŠTEFANOVÁ – VÁCLAV BŮŽEK (edd.), *Menschen – Handlungen – Strukturen. Historisch-anthropologische Zugangsweisen in den Geschichtswissenschaften*, Opera historica 9, České Budějovice 2001, s. 343–369; DANA ŠTEFANOVÁ – HERMANN ZEITLHOFER, *Alter und Generationsbeziehungen in Böhmen. Zum Ausgedinge in nord- und südböhmischen Dörfern*, in: JOSEF EHMER – PETER GUTSCHNER (edd.), *Das Alter im Spiel der Generationen. Historische und sozialwissenschaftliche Beiträge*, Wien – Köln – Weimar 2000, s. 231–258; DANA ŠTEFANOVÁ – MARKUS CERMAN, *Lebensunterhalt und Erwerb im Alter in ländlichen Gesellschaften der frühen Neuzeit*, in: M. KOLDINSKÁ – A. VELKOVÁ (edd.), *Historik*, s. 83–107; DANA ŠTEFANOVÁ, *Ausgedinge und Besitztransfer – Gerechtigkeit zwischen den Generationen. Das Beispiel der Herrschaft Frýdlant in Nordböhmen, 1558–1780*, in: STEFAN BRAKENSIEK – MICHAEL STOLLEIS – HEIDE WUNDER (edd.), *Generationengerechtigkeit; Normen und Praxis im Erb- und Ehegüterrecht 1500–1850*, Berlin 2006, s. 219–240; ALICE KLÁŠTERSKÁ, *Forma sociálního zabezpečení na vesnici v 18. a 1. polovině 19. století. Výměnek v pozemkových knihách vesnice Lhůta u Štáhlav*, HD 21, 1997, s. 93–131.

⁴⁹ JOSEF GRULICH, *Lebensläufe der Untertanen in Südböhmen im 17. und 18. Jahrhundert (am Beispiel der Herrschaft Chýnov)*, in: M. CERMAN – H. ZEITLHOFER (edd.), *Soziale Strukturen*, s. 192–205.

⁵⁰ MARKĚTA SELIGOVÁ, *Sňatečnost na severočeském panství Horní Police v první polovině 18. století (K možností odhadu míry sňatečnosti v předstatistickém období)*, HD 29, 2005, s. 29–52; ALICE VELKOVÁ, *Migrace a životní cyklus venkovského obyvatelstva na Štáhlavsku v l. 1750–1850*, HD 30 – suplement, 2006, s. 73–98; JANA MRÁZKOVÁ, „Přislibují sobě věrnost, lásku a upřímnost až do smrti zachovati“. Vliv rodiny a „přátel“ na formu životního partnera – panství Třeboň na konci 18. a počátkem 19. století, HD 29, 2005, s. 53–107. Studium sňatečnosti se ovšem začalo rozvíjet již dříve než komplexní studium rodiny.

⁵¹ JOSEF GRULICH, *Převody poddánských nemovitostí a migrace obyvatelstva na jihu Čech. Situace na Chýnovsku v druhé polovině 17. a 18. století*, SSD 2001, s. 117–136.

⁵² ALICE VELKOVÁ, *Nemanželské děti ve venkovské společnosti na přelomu 19. a 20. století*, in: T. JIRÁNEK – J. KUBEŠ (edd.), *Dítě a dětství napříč staletími*, Pardubice 2003, s. 205–227. DANIELA TINKOVÁ, *Ilegitimita a „nová ekonomie života“ v osvětské Habsburské monarchii. Problém svobodných matek a nemanželských dětí mezi sociální kontrolou a sociální péčí na prahu občanské společnosti*, HD 27, 2003, s. 133–172. *Táz, Hřích, zločin a šilenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

⁵³ DANA ŠTEFANOVÁ, *Besitzrechtliche Ansprüche und weitere Lebenswege von Witwen. Veränderungen und Kontinuitäten der Praktiken in der Gutsherrschaft Frýdlant in Nordböhmen zwischen 1558 und 1750*, in: NIKOLA LANGREITER – MARGARETH LANZINGER (edd.), *Kontinuitäten: Wandel. Kulturwissenschaftliche Versuche über ein schwieriges Verhältnis*, Wien 2002, s. 511–515; *Táz, Zur Stellung von Witwen in ländlicher Gesellschaft der Frühen Neuzeit zwischen 1558 und 1750*, in: D. ŠTEFANOVÁ – V. BŮŽEK (edd.), *Menschen*, s. 197–217; *Táz, Vdovy v raném novověku. Studie k postavení a jednání „viditelných“ žen na příkladu praxe panství Frýdlant v Čechách mezi léty 1550–1750*, SPFFBU LI, řada historická 49, 2004, s. 49–71. K pohledu dobové literatury na vdovy obecně viz edici JANA RATAJOVÁ – LUCIE STORCHOVÁ (edd.), *Nádobý mláde, hlavy nemající? Diskursy panenství a vdovství v české literatuře raného novověku*, Praha 2008, se zsvěceným doslovem Jany Ratajové.

zejména na venkově, bylo daleko nepříznivější vůči samostatnému rodinnému podniku (hospodářství) v čele se ženou (zpravidla vdovou), než tomu bylo v západoevropských zemích.⁵⁴ Celkově lze říci, že bádání o rolnické rodině v českých zemích v období raného novověku dospělo asi nejdále na cestě k vytvoření komplexního obrazu rodiny v minulosti, ovšem ani ono dosud tento komplexní obraz neumožňuje vytvořit. Zatímco k některým otázkám fungování historické rolnické rodiny bylo již sneseno poměrně dostatečné množství materiálu, přece jen zůstává několik problémů, kterým až dosud byla věnována jen velmi malá pozornost, jako je rodinný cyklus, socializační funkce rodiny nebo chápání (nejen rolnické) rodiny v dobovém náboženském, politickém, ekonomickém nebo společenském diskursu.⁵⁵ Jak na to u nás upozornila Pavla Horská, není možno studovat jen měnící se strukturu rodiny, ale také postihnout rodinnou atmosféru rodin jako místo různě prožívaných citových vztahů, vliv církve na chápání rolí a fungování rodiny atp.⁵⁶ V tomto směru dosud zůstávají dějiny rodiny u nás, a to i pro raný novověk, čtenáři mnoho dlužny. Na své vytěžení například dosud čekají předbělohorské i pobělohorské postily,⁵⁷ moralizující literatura, „hausväterliteratur“, stejně jako například kramářské písně nebo literární a dramatická tvorba a lidové kroniky z 18. století.

Intenzivní zájem o šlechtickou problematiku raného novověku samozřejmě nemohl minout ani šlechtickou rodinu. Najdeme o ní obšírné pasáže nebo alespoň stručné zmínky v nejrůznějších monografiích a sbornících věnovaných životu šlechty,⁵⁸ pozoruhodné jsou i některé edice ego-dokumentů,⁵⁹ avšak jen zřídka se setkáme se speciálními příspěvky k problematice rodiny,⁶⁰ jako jsou např. studie o rodinných strategiích při uzavírání sňatků⁶¹ nebo o dělení majetku uvnitř rodiny v pozůstalostním řízení.⁶² Ně-

⁵⁴ SHEILAGH C. OGILVIE – JEREMY EDWARDS, *Ženy a „druhé nevolnictví“ v Čechách na počátku novověku*, HD 22, 1998, s. 5–49. Též anglicky jako Tiz, *Women and the „second serfdom“: Evidence from Bohemia*, Journal of Economic History 60, 2000, s. 961–994.

⁵⁵ Z nečetných prací na toto téma viz např. JOSEF GRULICH, *Obraz manželství a rodiny v díle J. A. Komenského a B. Bolzana*. Historický obzor 9, 1998, č. 7–8, s. 169–172. Pozoruhodné postřehy o rodinné problematice najdeme i ve vynikající syntetické práci ALENA ŠUBRTOVÁ, *Dějiny populačního myšlení v českých zemích*, Praha 2006. Cenné jsou rovněž podněty Pavly Horské, týkající se ovšem mladšího období. Ze starší literatury zasluhuje zmínku zejména ANNA ČÍSAROVÁ-KOLÁŘOVÁ, *Žena v Jednotě bratrské*, Praha 1942.

⁵⁶ PAVLA HORSKÁ, *Archivní bádání o rodině v českých zemích mezi historickou demografií a historickou sociologií*, in: A. PAZDEROVÁ, *Pocta Elišce Čáňové*, s. 65–72.

⁵⁷ První krok v tomto směru znamenají cenné studie ALENA ŠUBRTOVÁ, *Populační myšlení v české homiletice feudálního období, I. Časopis Národního muzea – řada historická*, 157, 1988, s. 113–19; *Táz, Názo-ry na populaci v homiletice pobělohorského období (Část 2.)*, tamtéž 158, 1989, č. 3–4, s. 171–189.

⁵⁸ Nejobšírněji pojednal o problematice šlechtické rodiny a příbuzenských vztahů JOSEF HRDLÍČKA, *Aristokratická rodina*, in: V. BŮŽEK – J. HRDLÍČKA A KOL., *Dvory velmožů s erbem růže. Všední a sváteční dny posledních Rožmberků a pánů z Hradce*, Praha 1997, s. 71–79; PETR MAŤA, *Svět české aristokracie (1500–1700)*, Praha 2004, s. 523–572. Tam i další literatura. Cenný přehled podává rovněž VÁCLAV BŮŽEK, *Muž, žena a děti v aristokratické rodině na prahu novověku*, in: MILENA LENDEROVÁ A KOL., *Eva nejen v ráji*, s. 45–66. Z novějších prací viz např. VÁCLAV BŮŽEK – PAVEL KRÁL (edd.), *Člověk českého raného novověku*, Praha 2007, s. 14–30, 34.

⁵⁹ JANA RATAJOVÁ (ed.), *Alžběta Ludmila z Lisova. Rodinné paměti*, Praha 2002.

⁶⁰ VÁCLAV BŮŽEK – JOSEF HRDLÍČKA, *Rodinný život posledních pánů z Hradce ve světle jejich korespondence*, Opera historica 6, 1998, s. 145–271; VÁCLAV BŮŽEK, *Die private Welt der böhmischen adeligen Familien in ihren Selbstzeugnissen des 16. und 17. Jahrhundert*, in: HEINZ-DIETER HEIMANN (ed.), *Adelige Welt und familiäre Beziehungen. Aspekte der privaten Welt des Adels in böhmischen, polnischen und deutschen Beispielen vom 14. bis zum 16. Jahrhundert*, Potsdam 2000, s. 17–41.

⁶¹ MARTIN HOLÝ, *Šlechtické sňatky v českých zemích v letech 1500–1650*, HD 27, 2003, s. 5–36. RADMILA ŠVARČÍKOVÁ-SLABÁKOVÁ, *Rodinné strategie šlechty: Mensdorfové-Ponilly v 19. století*, Praha 2007.

⁶² PAVEL KRÁL, *Mezi životem a smrtí. Testamenty české šlechty v letech 1550 až 1650*, České Budějovice 2002; *Týž, Žena ve šlechtických testamentech v 16. a 17. století*, Česko-slovenská historická ročenka 2001, s. 157–167.

kteří otázky z problematiky šlechtické rodiny ovšem zůstávají až dosud stranou zájmu našich historiků (např. systematický výzkum demografických otázek, jako je věk při prvním a dalším sňatku, nové sňatky vdov a vdovců, četnost definitivního celibátu šlechtických dívek, plodnost šlechtických žen). Jako samostatné, komplexně zkoumané téma na sebe šlechtická rodina dosud čeká, ovšem v rámci studia dějiny šlechty je traktována vskutku široce a v mnoha směrech velmi důkladně. Nejméně je v současnosti tematizována problematika rodiny měšťanské, jejíž výzkum od doby Zikmunda Wintra příliš daleko nepokročil. Objevily se sice některé zajímavé studie,⁶³ těžící například z knih svatebních smluv,⁶⁴ avšak systematictější zájem o měšťanskou rodinu v raném novověku se nerozvinul. A vzhledem k tomu, že Wintrův badatelský zájem nepřesáhl rok 1620, obzvlášť málo toho víme o měšťanské rodině v 17. a 18. století. Což ostatně platí o měšťanstvu v tomto období obecně.

Podobně neuspokojivá – a jen do jisté míry nedostatkem pramenů vysvětlitelná – je i situace ve výzkumu středověké rodiny. Ani zde sice nechybějí zajímavé dílčí studie⁶⁵ včetně studií zahraničních autorů, zabývajících se například manželskými spory,⁶⁶ manželským právem⁶⁷ nebo přenosem majetku při uzavírání sňatků,⁶⁸ ale systematický zájem se nerozvinul. Mnoho lze ovšem čerpat z poměrně bohaté literatury věnované dějinám žen ve středověkém českém státě,⁶⁹ v níž zaujme zejména obsáhlá literatura věnovaná poměru české reformace k ženě a k manželství.⁷⁰

⁶³ PETRA BRABCOVÁ, *Snoubenci podle věku a rodinného stavu v 18. století (na základě excerptce brněnských svatopetrských matrik)*, in: A. PAZDEROVÁ, Pocta Elišce Čáňové, s. 16–24; NOEMI REJCHRTOVÁ, *Ženy na utrakvistických farách doby předbělohorské*, in: JAROSLAV PÁNEK – MIROSLAV POLÍVKA – NOEMI REJCHRTOVÁ (edd.), *Husitství – Reformace – Renaissance*, Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela II, Praha 1994, s. 747–753.

⁶⁴ PAVLA NÁCOVSKÁ, *Svatební smlouvy jako pramen sociálně-dějinného a historicko-demografického poznání (Kutná Hora 1550–1600)*, HD 21, 1997, s. 37–72. Jiný pohled do vztahů uvnitř rodiny poskytuje dědičká řízení. Viz zejména MICHAELA HRUBÁ, „Nedávej statku žádnému, dokud duše v těle“. *Pozůstalostní praxe a agenda královských měst severozápadních Čech v předbělohorském údobí*, Ústí nad Labem 2002; JANA RATAJOVÁ, *Pražské testamenty (1600–1620) jako pramen k dějinám rodinných struktur*, *Pražský sborník historický* 30, 1998, s. 90–125.

⁶⁵ Např. BOŽENA KOPIČKOVÁ, *Tajné zasnuby a sňatky ve středověkých Čechách*, *Dějiny a současnost* 18, 1996, č. 3, s. 7–11.

⁶⁶ ZDENKA HLEDIKOVÁ, *Zápisy z manželských sporů – nepovšimnutý pramen 15. století*, in: ZDENĚK BENĚŠ – EDUARD MAUR – JAROSLAV PÁNEK, Pocta Josefu Petráňovi. Sborník prací z českých dějin k 60. narozeninám prof. dr. Josefa Petráně, Praha 1991, s. 79–93; BOŽENA KOPIČKOVÁ, *Manželské spory žen pozdního středověku v protokolech ústředních církevních úřadů v Praze*, *Documenta Pragensia* 13, 1996, s. 64–65.

⁶⁷ JIŘÍ KEJŘ, *O manželském právu husitů*, *Právník* 1953, s. 26–34.

⁶⁸ JOHN MARTIN KLASSEN, *Marriage and Family in Medieval Bohemia*, *East European Quarterly* 19, 1985, s. 257–274; Tyž, *The development of the conjugal bond in late medieval Bohemia*, *Journal of Medieval History* 13, 1987, s. 161–178; Tyž, *Household composition in medieval Bohemia*, *Journal of Medieval History* 16, 1990, s. 55–75. Od tétož autora viz i *The Challenge of Marriage through the Eyes of a Fifteenth Century Noble Women*, in: J. PÁNEK – M. POLÍVKA – N. REJCHRTOVÁ (edd.), *Husitství*, Praha 1994, s. 649–660. Majetkové vztahy uvnitř rodiny odkrývá i studium měšťanských testamentů, viz např. THOMAS KRZENCK, *Böhmische Testamente aus der Hussitenzeit*, *Bohemia* 37, 1993, s. 7–28.

⁶⁹ O literatuře do r. 1989 podává cenný přehled BOŽENA KOPIČKOVÁ, *Ženská otázka v českém středověku*, *ČsCH* 87, 1989, s. 561–578, 682–695. Viz i TAZ, *Historické prameny ke studiu postavení ženy v české a moravské středověké společnosti*, Praha 1992. Z novějších prací viz např. THOMAS KRZENCK, *Měšťanka*, in: MARTIN NODL – FRANTIŠEK ŠMAHEL (edd.), *Člověk českého středověku*, Praha 2002, s. 411–435.

⁷⁰ Např. ANNA KOLÁŘOVÁ-CIŠAROVÁ, *Žena v hnutí husitském*, Praha 1915; TAZ, *Žena v Jednotě bratrské. Zásady, postavy a dědicví*, Praha 1942; JOHN M. KLASSEN, *Warring Maidens, Captive Wives and Hussite Queens. Women and Men at War and at Peace in Fifteenth Century Bohemia*, New York 1999; PAVLINA RYCHTEROVÁ, *Žena a manželství v díle Tomáše ze Štítného*, *Mediaevalia Historica Bohemica* 6, 1999, s. 95–101; PAVEL SPUNAR, *Žena, manželství a rodina v počátcích české reformace*, in: Příspěvky k dějinám křesťanství, Praha 1991, s. 161–189; ALENA ŠUBRTOVÁ, *Populační myšlení v české homiletice feudálního období*, I, *Časopis Národního muzea – řada historická*, 157, 1988, s. 113–193; BOŽENA KOPIČKOVÁ, *Žena a rodina v husitství (Současný stav bádání)*, *Husitský tábor* 12, 1999, s. 37–48.

Naproti tomu cenné výsledky přineslo studium rodiny v 19. a 20. století. Zasloužili se o to vedle Pavly Horské především ostravští historici a historičky, kteří se zaměřili jednak na studium nejrůznějších otázek každodennosti a sociálního vývoje ostravské průmyslové oblasti,⁷¹ jednak věnovali zvýšenou pozornost i dějinám rodiny židovské.⁷² Další autoři pak se zabývali například sňatečností a sňatkovými strategiemi,⁷³ čelední službou⁷⁴ nebo otázkou výměnku.⁷⁵ Lze ovšem litovat, že badatelská orientace směřuje spíše k 19. století a že zejména v období socialismu rodina zůstává stranou zájmu historiků, jejichž úlohu tu musí suplovat sociologové nebo demografové.⁷⁶

I když tedy studium dějin rodiny u nás přineslo řadu pozoruhodných prací, nemůžeme být s jeho výsledky zcela spokojeni. Problematika rodiny jako celek není sledována systematicky, ale spíše výběrově, dosažené výsledky nejsou českými historiky dostatečně prezentovány v zahraničním odborném tisku, ne vždy je dostatečně reagováno na podněty zahraničního bádání. Přitom pro studium dějin rodiny jsou u nás vytvořeny, pokud jde o pramennou základnu, zcela mimořádné předpoklady, vezmeme jen, co pro studium například rolnické rodiny nabízí možnost kombinovat v mikrohistorickém rozměru údaje matrik (zpracovaných Henryho metodou rekonstrukce rodin), pozemkových nebo městských knih (svatebních smluv, testamentů, dědičských podělení atd.), katastrů a nerůznějších soupisů obyvatelstva, na něž jsou naše země tak bohaté a doplnit je prameny literární povahy nebo osobní proveniencí. Takové možnosti ještě zdaleka nebyly využity. Proti situaci před rokem 1989 ovšem studium rodiny v minulosti udělalo nesmírný pokrok a jeho výsledky slibují, že tento vzestupný pohyb bude pokračovat i v budoucnu.

⁷¹ MARTIN JEMELKA, *Na kolonii. Život v hornické kolonii dolu Šalomoun v Moravské Ostravě do začátku socialistické urbanizace*, Ostrava 2007; Tyž, *Populace Šalomounské hornické kolonie v Moravské Ostravě (1890–1930)*, HD 28, 2004, s. 157–201; Tyž, *Populační vývoj hutnické kolonie na Albertově (Verdunské) ulici ve Vítkovicích (1890–1930)*, *Universitas Ostraviensis, Acta facultatis Philosophicae* 219, *Historica* 12, 2005, s. 85–100.

⁷² LUMÍR DOKOUPIL – LUDMILA NESLÁDKOVÁ, *Proměny životního stylu rodin a domácností vítkovické židovské minority v etapě vytváření industriální společnosti na Ostravsku (1869–1930)*, SPFFOU 153, 1995, č. 3, s. 45–59; JANA HELEMÍKOVÁ, *Židé v Jevíčku od poloviny 19. století do roku 1938*, HD 25, 2000, s. 83–108. Pro další studium židovské rodiny byly rovněž vytvořeny dobré předpoklady vydáním soupisu židovských rodin v Čechách z roku 1793 (pro Prahu 1792), viz IVANA EBELOVÁ et alii (edd.), *Soupis židovských rodin v Čechách z roku 1793*, Sv. I–VI/2, Praha 2002–2006.

⁷³ LUDMILA FIALOVÁ, *Příspěvek k možnostem studia sňatečnosti v českých zemích za demografické revoluce*, HD 9, 1985, s. 89–122; TAZ, *Trendy ve sňatkovém chování obyvatelstva České republiky ve 20. století*, *Demografie* 48, 2006, s. 97–118; TAZ, *Sňatečnost obyvatelstva v českých zemích v 19. století*, *Studie k sociálním dějinám 19. století* 7/1, 1997, s. 45–58; MICHAELA HOLUBOVÁ, *Geografická a sociální mobilita snoubenců farnosti Dobruvice od konce 18. století do druhé poloviny 19. století*, HD 28, 2004, s. 111–155; MARIKA POULOVÁ, *Vývoj sňatečnosti ve farnosti Rožmberk nad Vltavou v 19. století*, HD 30, 2006, s. 195–218.

⁷⁴ LUDMILA FIALOVÁ, *Domácí služebnictvo v českých zemích na přelomu 19. a 20. století ve světle statistik*, HD 26, 2002, s. 147–166; LUDMILA FIALOVÁ, *Domestic Staff in the Czech Lands at the Turn of the 19th and 20th Centuries in the Light of Statistical Figures*, in: ANTOINETTE FAUVE-CHAMOUX (ed.), *Domestic Service and the Formation of European Identity. Understanding the Globalisation of Domestic Work, 16th–21st Centuries*, Bern 2004, s. 141–159.

⁷⁵ JAROSLAV KOZLIK, *Výměnkářská otázka v Čechách v letech 1873–1912 na základě poznání výměnku ve vybraných obcích okresu Příbram*, *Podbrdsko* 7, Příbram 2000, s. 67–136.

⁷⁶ DANA HAMPLOVÁ, *Stručné poznámky o ideových přístupech k rodině v období socialismu*, in: A. MARĚS – P. HORSKÁ, *Česko-francouzský dialog*, s. 107–118; MILAN KUČERA, *Rodinná politika a její demografické důsledky v socialistickém Československu*, tamtéž, s. 53–68.

Zusammenfassung

Die historische Familienforschung reicht in den böhmischen Ländern bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts zurück. Zuerst interessierten sich hauptsächlich die Kulturgeschichte „Lamprechtscher“ Prägung sowie die Rechtsgeschichte für dieses Thema. Zikmund Winter, der Hauptvertreter der Kulturgeschichte, beschäftigte sich aber nur mit der Problematik der Städte in der Frühen Neuzeit bis 1620. Die Rechtsgeschichte (Karel Kadlec, Jan Kapras) konzentrierte sich vor allem auf das adelige Familienerbrecht und auf die Problematik der Zadruga. Die Existenz der Zadruga in Böhmen wurde zwar schon in der Zwischenkriegszeit von den Historikern der Goll-Schule (Bedřich Mendl) in Zweifel gezogen, aber trotzdem dauerte der Einfluss dieser Theorie besonders in ethnographischen Arbeiten noch bis vor kurzem an. Nach dem Zweiten Weltkrieg widmete sich die Rechtsgeschichte stärker dem Untertanenrecht, und zwar einerseits der Frage des obrigkeitlichen Heiratskonsenses (Jiří Klabouch) und andererseits der Frage des Untertanenerbrechts in der Frühen Neuzeit (so die ausgezeichnete Arbeit von Vladimír Procházka). Jiří Klabouch war zugleich Autor der ersten und einzigen Bearbeitung der Geschichte von Ehe und Familie.

Seit den siebziger Jahren des 20. Jahrhunderts widmete sich hauptsächlich die Ethnographie der Familienforschung. Sie konzentrierte sich auf die Residuen der traditionellen Dorffamilie, vor allem in Nordostböhmen und im tschechisch-slowakischen Grenzgebiet (Iva Heroldová, Soňa Švecová, Karel Fojtík, Jiří Langer usw.). Außerdem forschten die tschechischen Ethnologen (Věra Hrušková) und Historiker (Jan Havránek, Pavla Horská) auch über die Arbeiterfamilie im 19. Jahrhundert.

Das Interesse an der historischen Familienforschung lebte nach 1989 auf, wofür in erster Linie der bessere Zugang zur ausländischen Literatur und die Möglichkeit zur Veranstaltung von internationalen Tagungen und Projekten der Familienhistoriker verantwortlich waren. Dank des österreichisch-tschechischen Projekts „Soziale Strukturen in Böhmen im 16.–19. Jahrhundert“ (1992–1999) widmeten sich zahlreiche junge tschechische (Jan Horský, Alice Velková, Markéta Seligová, Jan Grulich, Dana Štefanová) und auch ausländische Historiker (Markus Arman, Hermann Zeitlhofer, Sheila Ogilvie) dem Thema der Familienforschung. Die tschechische Historiographie reagierte in diesem Bereich intensiv auf Anregungen der ausländischen Forschung. Die systematische Forschung konzentrierte sich auf die Bauernfamilie in der Frühen Neuzeit, vor allem auf Themen wie die Typologie der Familie in den böhmischen Ländern, ihre Einordnung in den europäischen Kontext, die Schwierigkeiten bei der Durchführung der Typologisierung, die von den Bevölkerungsverzeichnissen (Problem der Inwohner!) ausgeht, die Beziehung zwischen den Familienstrukturen und den Ökotypen, den Platz des Gesindes im Haushalt, die Familienstrategien bei der Eheschließung, die Absicherung der alten Familienmitglieder (Ausgedinge), Lebenszyklen und Familienzyklen oder die Heiratsmigrationen. Beträchtliche Aufmerksamkeit wurde der Stellung der Witwen in der frühneuzeitlichen ländlichen Gesellschaft gewidmet. Andere Probleme blieben bisher unbeachtet (z. B. die Wahrnehmung der Funktionen der Familie und der Beziehungen in der Familie in den Augen der Zeitgenossen, die Sozialisierungsfunktion der Familie u. a.). Weniger wurde die Problematik der Adelsfamilie thematisiert, und auch die frühneuzeitliche Stadtfamilie blieb unerforscht. Die Familie im Mittelalter steht auch nicht gerade im Blickpunkt des Interesses (uns stehen nur ein paar kleine Studien aus den letzten Jahren zur Verfügung). Das 19. und 20. Jahrhundert zog die Historiker weniger an als die Frühe Neuzeit, aber wir dürfen die wertvollen Studien der Historiker aus Ostrava nicht übersehen, die sich dem Ostrauer Industriegebiet und den Familienstrukturen der jüdischen Familien widmen (Martin Jemelka, Ludmila Nesládková, Lumír Dokoupil). Man sollte auch die anregenden Studien von Pavla Horská nicht vergessen, die den kausalen Zusammenhang zwischen dem Industrialisierungsprozess und den Veränderungen der Familie im 19. Jahrhundert verfolgen.

Die Geschichte der Familie in den böhmischen Ländern ist im Ganzen nur unzureichend erforscht. Diese Lücken sind ein ernsthaftes Hindernis für eine systematische Bearbeitung dieses Phänomens, die sehr wünschenswert wäre.

OBRANNÉ STRATEGIE MUŽŮ A ŽEN
OBVINĚNÝCH Z CIZOLOŽSTVÍ NA TŘEBOŇSKÉM PANSTVÍ
NA PŘELOMU 17. A 18. STOLETÍ*

JAROSLAV DIBELKA

Tato studie vychází především z dochovaných písemností trestněprávní provenience, které jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Třeboni a týkají se problematiky cizoložství ve zkoumaném období.¹ Jejím cílem přitom není ani tak postižení vlastního průběhu vyšetřování, ale naopak zaměřuje pozornost na konkrétní osoby, aktéry děje, které byly z tohoto deliktu obviněny.² Každá taková osoba je přitom pro historika důležitá, protože málokdo vypovídá o hodnotách a postojích své společnosti a své kultury jako ten, kdo je vědomě či nevědomě porušil. Pokud taková kultura či společnost cítily potřebu viníka odhalit, odsoudit a následně potrestat, nebo dokonce odstranit, znamenalo to, že hodnota, již dotyčný porušil, byla platná a uznávaná. Jestliže se naopak snaha trestat vytrácela, znamenalo to, že se ve společnosti něco dělo. Určité hodnoty buď ztrácely svůj význam, nebo je lidé do té míry přijali vnitřně za své, že již nepocítovali nutnost je okázale chránit.³ Práce s prameny trestněprávní povahy a jejich nová interpretace tak může posloužit také k přiblížení myšlenkového světa raně novověkého člověka, jeho hodnot, každodenního chování i obranných strategií v případě ohrožení jeho osoby následkem určitého provinění, jako bylo například cizoložství. Tento způsob práce s prameny však již nesměřuje jen do oblasti právních dějin, ale naopak vychází z historickoantropologických východisek a je neocenitelný i pro gender history či mikrohistorii.⁴

Při výzkumu raně novověké rodiny by tedy jistě neměly zůstat na okraji zájmu případy, kdy bylo její fungování nějakým způsobem narušeno, přičemž vzorovým příkladem tu může být právě cizoložství některého z manželů. Tato problematika přitom

* Tato studie vznikla v rámci řešení výzkumného záměru MŠMT ČR MSM 6007665807 Společnost českých zemí v raném novověku – struktury, individua, vztahy, instituce moci.

¹ Srov. SOA Třeboň, Vs Třeboň, sign. IB 5BP 27–30.

² Problematikou sankční praxe se v případě cizoložství zabýval PAVEL MATLAS, *Dvojím metrem. Trestní praxe patrimoniální jurisdikce v raném novověku*, in: VÁCLAV BŮZEK – JAROSLAV DIBELKA (edd.), *Člověk a sociální skupina ve společnosti raného novověku*, České Budějovice 2007, s. 291–313.

³ Blíže DANIELA TINKOVÁ, *Kde začíná a končí okraj? K otázce dekriminlizace v osvětské době*, in: VÁCLAV BŮZEK – PAVEL KRÁL (edd.), *Společnost v zemích habsburské monarchie a její obraz v pramenech (1526–1740)*, České Budějovice 2006, s. 569–572.

⁴ Srov. RICHARD VAN DŮLMEN, *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*, Praha 2002.